

NACVINÁK GERGELY ANDRÁS: A SZEM BÖJTJE

Nacsinák Gergely András könyve első ránézésre az ortodoxia ikonfestészetéről szóló tanulmánygyűjtemény. Valójában ez a téma- és műfaj-meghatározás egyaránt félrevezető. Senki ne tolja félre e könyvet azzal, hogy őt az ikonok nem érdeklik különösebben! Mert az mindazoknak melegen ajánlható, akiknek fontos a keresztény hit és annak jövője — bármelyik keresztény felekezethez tartozzanak is.

Nem kétséges, hogy *A szem böjtjét* kevés kivételtől eltekintve olyanok fogják olvasni, akik *nem* az ortodox kereszténység világában nőttek fel, akik az ikonokhoz a nyugati kultúrában formálódott szemmel, szívvel, értelemmel közelítenek. Ezek a megértési feltételek pedig óhatatlanul feszültségben vannak azzal, ahogy maga az ortodoxia tekint önmagára és ikonjaira. Ezért telitalálat a könyv műfajának megválasztása. Ugyanis nem tárgyak hasonlósága alapján ronkítható tanulmányok csokrát tartjuk kezünkben, de nem is egy szigorú strukturájú, egységes gondolatmenetet kifejtő értekezést. Inkább azt mondhatjuk: *egy könyvről van szó*, ami *különböző műfajú* írásokra (esszékre, hol tudományos igényű, hol csak alapismereteket nyújtó tanulmányokra, sőt néhol úti élmény-beszámolókra) tagolódik, mely írások azonban mind *ugyanazt* veszik célba: utat készítenek az ikonfestészet által kifejezett legmélyebb valósághoz.

A könyv tehát nem egy, az olvasó számára legfeljebb a mű végén felsőléllő összkoncepcióból indul ki, hanem „alulról”, konkrét kérdések, jelenségek, sőt egy-egy ikon felől. Ez egyrészt megfelel annak a tényleges élethelyzetnek, ahogy „mi” nyugati olvasók leginkább találkozunk ezzel a világgal — más tanulmányok során valamely sajátos kérdésre bukkanva, betévedve egy ortodox istentiszteletre, vagy megcsodálván egy alig értett, ránk mégis mélyen ható ikont —, másrészt ismerős megközelítésmód ez az indukzív gondolkodásra hajló nyugati ember számára.

Ez a műfajválasztás teszi lehetővé, hogy a könyv valóban a várható olvasóknak szóljon, számukra legyen informatív, de mindenképp fölért minden egyes írásban a lényegre koncentráló. Merthogy a könyvnek van *egy* lényege, amit nem elhalványít, hanem kiemel a sokféle téma bemutatása. Csak ízelítőként a tematikus gazdagságból: az első három, „diakrizisnek” nevezett írás alapfogalmak tisztázásával akar várha-

tó akadályokat elhengeríteni a nyugatról érkező ember útjából, hogy azután a kötet címadó tanulmánya hasonló célból arra késztesse, hogy kritikusan reflektáljunk a belénk ivódott — a szó szoros értelmében vett — látás-módra.

Az *Istenszülő oltalma* című írás némi huncutsággal olyan ikontípust mutat be elsőként, amit „egy látomás látomásának” nevezhetünk, ami így joggal remélhető, hogy felvillanyozza az (ön)reflexiók szövevényében otthonos mai embert. Az ikon színeiről írva olvasunk az ikonfestés számára kánonként szolgáló kötelező hagyomány és az individuális alkotás szabadságának egymáshoz való viszonyáról — hogy néven nevezessék a farkas, hogy lássuk, mennyire igaz az ortodox kultúra individuumot felszámoló jellegére vonatkozó toposz. Külön kis írások foglalkoznak a keleti egyház 12 kiemelt ünnepével, azok ikonjaival. Sok mindent megtudhatunk az ikonfestészet létrejöttéhez vezető történelmi folyamatról, a technikai feltételekről, csakúgy, mint az ikon-ikonosztáz-templom viszonyrendszerről, vagy — a hagyományos ikonfestészetet Görögországban a 20. században felújító Fótzis Kondoglu kapcsán — az ortodoxia mai viszonyáról saját ikonfestészeti hagyományához.

Ez a műfaji és tematikus sokszínűség teszi lehetővé, hogy az ikonfestészet irodalmának két alapvető irányzata megjelenjen. A kritikai történettudomány illetve művészettörténet szemléletmódja is (amelynek talaja természetesen a nyugati tudományosság), és a teológiai-spirituális is (ahogyan az ortodoxia maga érti ikonjait). Bár a kettő között ma már természetesen van párbeszéd, e dialógusnak igen rögös az útja. Nacsinák Gergely András alapvető igénye az ortodox felfogásé, mégsem csak kötelező penzumként tudja le kötelezettségeit a másik irányba, hanem komolyan végigvitt elemzésekben jelenik meg ez a szemléletmód is. Az általa használt terminológia szerint így beszélhetünk az ikonfestészet létrejöttének *külső és belső* feltételeiről — s még ha ez a megkülönböztetés vitatható, vagy legalábbis leegyszerűsítésnek tűnik is, létjogosultságot biztosít mindkét oldalnak.

A „belső” szemléletmód elsőbbségét az az alaptétel biztosítja, hogy az ikonok gyökeresen *más jelenségnek* tekintendők, mint a nyugati kultúra műalkotásai, beleértve a hasonló funkciójú(nak tűnő) szentképeket. Míg Nyugaton még a szentképek is megmutatnak, ábrázolnak valamit — tehát alapvetően Én-Az viszonyrendszerben léteznek —, addig az ikon megszólít,

Én-Te viszonyban akar lenni a rá tekintővel. Merthogy minden, ami ikonnal kapcsolatos — annak készítése, szemlélése (no és magyarázása is) —, tisztán vallási aktus. Innen nézve például érthetővé válik, hogy az ikonfestészetben miért „felejtenek el” számos, az antikvitástól örökölt festészeti fogást, és ábrázolják például a szenteket mindig szemből, miért „nem ismerik” a perspektívát, a teret, a természetes fényviszonyokat — egyáltalán a természetet. Az ikonok ugyanis nem fizikai, hanem *metafizikai valóságot* kívánnak ábrázolni, pontosabban közvetíteni.

Ez pedig azt jelenti, hogy az ikonok csak *egy megjelenési formáját* jelentik annak a valóságnak, ami más módokon is hozzáférhető az ember számára a templomépítészetben, a himnuszalkotásban, a teológiában, és mindenek előtt a liturgiában. Nem arról van szó, hogy a felkészült elemző kellő történelmi távlatból megállapítja hasonló gondolatok, stílusbeli jellegzetességek létét egy adott kor kultúrájának különböző megnyilvánulási formái között, hanem arról, hogy mindezeknek az alkotásoknak van egy alapvető, tudatos szándéka, hivatása. Ez akkor is így van, ha a tudatosulások sok évszázados folyamat, s ha a könyvben a felmutatni szándékolttól *theologia perennis* történelmi kibomlásának bemutatása kicsit túl egyenes vonalú. Gyönyörűen érzékelteti ezt az alapgondolatot a kötet utolsó előtti írása, amely a „nem szemlélhető ikonról” szól, a hangból épült ikonról, az egyik nagy himnuszalkotó, Szír Szent Efrém kapcsán. Ez az a pont, ahol egy nyugati művészettörténész azonnal „Out”-ot kiált — az ikonokról elmélkedő pedig értetlenül néz rá vissza.

No de ha az ikonfestészet lényege valóban annak teológiája, adódik a kérdés: igaz a van-e — most már nem a szerzőnek az ikonokra, hanem az ikonoknak ránk nézve? A kérdés jogos, és mégsem az, legalábbis nem az a teológiai irányzatok közötti teológiai viták értelmében. Nem csak azért nem, mert az ikonokkal való teológiai beszélgetésben nem csak a „beavatottak”, a teológiailag képzettek vehetnek részt.

A kötet írásai egyre-másra hozzák eléink az ortodox teológia gondolatait, kérdéseit és döntéseit. Az ezekkel való szembesülés szokatlan élményt jelent a nyugati kereszténységben otthonos ember számára. Kevés kivételtől eltekintve ismerősök a fogalmak, az alapvető dogmatikai tételek, hisz a világkereszténység majdnem teljes egészének közös kincséről, az első ökumenikus zsinatok által rögzített alapokról van szó, a Szentháromságtanról, a krisztológia alapösszefüggéseiről. Az otthonosság érzése mégis váratlanul vált át újra és újra a legnagyobb csodálkozásba. A megszokottól egészen eltérő

összefüggések, távlatok, tendenciák bomlanak ki szó szerint „szemünk láttára”, hiszen sokszor még a kép is megtalálható a könyv végén, mellyel teológiai vitát folytathatunk.

Tehát, igazuk van-e az ikonoknak, elfogadható-e teológiájuk? Természetesen lehet ösztönösen „a pisztolytáskához kapni”, lehet felidézni érveket és ellenérveket a hitvitázó irodalom hatalmas tárházából, különösen is akkor, amikor az ikonok teológiai hátterének felvázolásánál konkrét és a saját, katolikus vagy protestáns meggyőződésünktől eltérő kitételekkel találkozunk. Az ikonokkal való teológiai beszélgetésnek van azonban egy másik, ezt részben megelőző, részben helyettesítő, részben átformáló lehetősége. Teológiai tételeket nemcsak egymással szembehelyezni lehet, hanem lehet azokban elmélyedni, megpróbálni teljesebben megragadni jelentésüket. Lehet ebben a társalgásban mélyebb, tisztább megértésre és hitre jutni. Merthogy nemcsak az ikonok hasonlítanak a (verbális) teológiára, hanem az is az ikonokra — és mindkettő az összes többi módra, ahogy a lényeg, maga a keresztény hit misztériuma kifejezésre jut az e földi valóságban csak töredékesen látó, halló, megértő ember számára.

Bár ma, az újpogányság korában talán nagyobb szükség van rá, mint bármikor korábban, ennek a könyvnek a segítségével nem csak az ortodox keresztény hagyománnyal találkozhatunk, amiből a legnagyobb nyitottság esetén is valószínűleg sok minden idegen, a magunk számára nem integrálható marad. Ezzel Nacsinak is tisztában van. Sőt, az ortodoxiát oly vonzónak mutató könyvben újra és újra megszólal a figyelmeztetés: a kereszténység keleti hagyománya nem az a kódös miszticizmus, melyben öntudatlanná szedülhet a megfáradt nyugati ember agya. A Nyugaton megízeltlenül sőt senki ne akarja jobb híján az ortodoxiával megporcukrozni. Ezért olyan fontos a miszticizmustól elválasztani az igazi misztikát (mely a harmadik, a talán legjobb és legfontosabb „diakrízis” célja).

A párbeszédén túl mást is tanulhatunk e találkozásból: azt, hogy jobban viszonyuljunk saját hagyományunkhoz is. Tanulhatjuk belőle saját értékeinkben keresni a legmélyebbet, azt a hitforrást, amiből azok táplálkoznak. Természetesen a nagy katolikus festők, vagy Bach zenéje nem olyan szigorú teológiai alapokra épülő kánonhoz igazodik, mint az ikonfestészet, és ezért sokkal könnyebben tévesztjük szem elől a legfontosabbat. Pontosan ezért fontos megismerni azt az ikonfestészetet, ami a lehető legnagyobb intenzitással igyekszik kifejezni a keresztény hittapasztalatot. (*Kairosz*, Budapest, 2003)

ZALATNAY ISTVÁN